

Kiss Gábor

Az Ulászló-graduále utóélete az újabb kutatások fényében

Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött hatalmas méretű, gazdagon díszített kódex, az ún. Ulászló-graduále¹

Kiss Gábor zenetudós (Budapest), a MTA Zene-tudományi Intézetének főmunkatársa, a Régi Zenetörténet Osztály vezetője.

egyik oldalán találunk egy rövid, szinte csak jelzésszerűen odavetett incipitnek tűnő zenei részletet, „alleluia” szöveggel. (f159, 1. faksimile) Jóllehet az ilyen marginálék általában a kódexek főszövegére vonatkoznak (kiegészítik vagy korrigálják annak tartalmát), a részletet tartalmazó fólión vagy annak környezetében Alleluja tétel nem szerepel. A közelebbi vizsgálat elárulja, hogy a rövid részlet nem incipit, hanem zárómozzanat, a tétel pedig, amelyre utal, nem Alleluja, hanem introitus, nevezetesen a közismert úrnapi *Cibavit eos* introitus. A tételt jelenleg nem találjuk a kéziratban, ám az eredeti számozás és a meglévő rész áttekintése azt mutatja, szerepelnie kellett azon a fólión, amelyet az adott helyről a későbbiekben eltávolítottak. Az újabb kutatások alátámasztották, hogy ez a hiányzó fólió ma egy amerikai műgyűjtő magángyűjteményében található, rajta az úrnapi mise tételeivel, köztük a *Cibavit eos* introitussal.² A marginále nem hagy kétséget afelől, hogy annak rögzítésekor a hiányzó fólió az eredeti helyén volt, ugyanakkor a bejegyzés célját, értelmét továbbra is homály fedi. Ha összehasonlítjuk a részletet annak a főszövegben (azaz az előkerült fólión) található változatával, a különbség szembetűnő. Miközben az introitus a jellegzetes cseh hangjegyekkel készült, az alig olvasható későbbi bejegyzés az esztergomi neumákat alkalmazza. A két dallamalak sem azonos, s a bejegyzés egyértelműen közelebb áll a dallam magyarországi forrásokban található változatához. Az bizonyos, hogy a kézirat összeállítója (*scriptor*-a, *notator*-a) és későbbi használója eltérő gyakorlatot követett.

A kódex számos további utólagos kiegészítést tartalmaz, megjegyzésektől a korrekciókon át az üres oldalakra vagy helyekre bejegyzett teljes tételekig. Ezek értelmezése korántsem vezet egységes eredményre, s ez a tény olyan kulturális környezetre utal, amelyben különböző hatások és szokások kereszteztek egymást.

Ugyanakkor maga az eredeti kézirat sem tartozik a meghatározott liturgikus hagyományt követő, s ebből a szempontból egyértelmű liturgikus könyvek sorába. Olyan, egymásnak ellentmondó jellegzetességeket mutat, amelyek párhuzamos (egyidejű) jelenléte zavarba ejtő, s talán a kézirat tisztázatlan kelet-

¹ Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Mss. I. 3.

² William M. VOELKLE — Roger S. WIECK (eds): *The Bernard H. Breslauer Collection of Manuscript Illuminations*. The Pierpont Morgan Library, New York 1992. no. 47. Köszönet illeti Török Gyöngyit, hogy a kötetet rendelkezésemre bocsátotta.

kezési körülményeivel, összetett történeti háttérével függ össze. Mielőtt a további utólagos bejegyzéseket értelmezni próbáljuk, célszerű röviden áttekinteni a teljes kódexet, illetve a keletkezését és megrendelését illető legfrissebb tudományos hipotéziseket.

A fent említett lap nem az egyedüli, amelyet a korpuszból eltávolítottak: némelyikük ugyancsak magángyűjtők birtokában van, másokat azonban egyelőre elveszettek kell tekintenünk. E sok veszteség nem véletlen, s nem írható mindeztől a természetes pusztulás-rongálódás számlájára. A kódexből hiányzó lapok a karácsony, húsvét, áldozócsütörtök, Szentháromság, Úrnapja, Gyertyaszentelő stb. miséinek kezdetét tartalmazták, amelyek hagyományosan az ünnep témáját illusztráló, díszes miniatúrákkal voltak ellátva, s amelyeket előszeretettel távolítottak el a használaton kívül került kódexekből.³

A megfelelő szakértelmet és manuaturális háttérrel feltételező miniatúrák sajátosságai sokat elárulnak a kódexek keletkezési helyét, megrendelési körülményeit illetően. Az Ulászló-graduále külső jegyei (a díszítések, iniciálék és miniatúrák), az ábrázolások témái és stílusa a vele egykorú cseh források egy viszonylag szűk csoportja felé mutatnak. A *Corpus Christi* ünnepén a *Cibavit* „C” betűjébe festett miniatúra az utolsó vacsora jelenetét ábrázolja. Jóllehet más témák is használatosak voltak (pl. olyan ótestamentumi előképek, mint a manna összegyűjtésének témája), ennek használata volt a legelterjedtebb. (2. *faksimile*)⁴ Az alakok elrendezése, a kenyér és a bárány feltüntetése s az áruló Júdás fölfedése azonban a korszak cseh graduáléinak meghatározott csoportjára jellemző. Közülük egynek, a Mlada Boleslavból való graduálénak és az esztergomi forrásnak a hasonlósága még a többenél is szembetűnőbb, s kiterjed a stílus és a részletek szinte teljes azonosságára. (2. *faksimile*) Bizonyított, hogy az utóbbi kézirat illuminálása Joannes Zmily de Písek személyével hozható összefüggésbe.⁵ Az utolsó vacsora más ábrázolásai, amelyek tőle vagy olyasvalakitől származnak, aki ugyanazt a modellt követte, szembetűnő hasonlóságot árulnak el. (2. *faksimile*) A Mlada Boleslavból származó graduálével való egyezés pedig nem merül ki a két miniatúra hasonlóságában, hanem megmutatkozik többek között a nyilvánvalóan eucharisztikus konnotációjú szőlőfürtök lapszéli ábrázolásában is. Ha végigtekintjük a korszak néhány figurális iniciáléját, amelyeket áldozócsütörtök vagy Gyertyaszentelő ünnepén alkalmaztak, feltűnő az Ulászló-graduále szinte teljes egyezése a Zmilyhez köthető illuminációkkal mind a jelenetek elrendezését, mind az ábrázolt alakok számát

³ Az Ulászló-graduálével nagyjából egykorú, s feltehetőleg ugyanabból vagy közeli műhelyből kikerült kódexekből pl. az alábbi iniciálékat távolították el: CZ-Pn XII A 20: ádvent, karácsony, vízkereszt, húsvét, pünkösd, Úrnapja, Gyertyaszentelő; CZ-Pn XXIII A 1: ádvent, karácsony, Úrnapja, egyháznap.

⁴ Ulászló-graduále, f. i 4^v; CZ-MBm 21691, f180^v; CZ-HKm Hr 6, f65^v; CZ-Pn IV B 24, f68^v.

⁵ BERKOVITS Ilona: „Az esztergomi Ulászló-graduále”, *Magyar Könyvszemle* LXV (1941) 342–353, 349; CSAPODI Csaba: „Mikor szűnt meg Mátyás könyvfestő műhelye?”, *Uo.* LXXIX (1963) 36.

illetően. Ez a kódex többi iniciáléjára is érvényes, így pl. az *Ad te levavi* introitus dekorációjára is. Jóllehet a kor miniátora ez esetben is többféle téma közül választhatott, a két forrás egyezése itt is túlmegy a választott téma azonosságán, s kiterjed a konkrét művészi megjelenítés és a Nagy Szent Gergelyre való jelképes utalás módjára is. Mindezek alapján több-kevesebb biztonsággal jelenthetjük ki, hogy az Esztergomban őrzött kézirat prágai műhelyben készült, s dekorációja valószínűleg Joannes Zmilely személyéhez köthető.

Ez a megállapítás azonban számos kérdést vet föl. Ha a kéziratot a magyar hagyomány késő középkori öröksége részének tekintjük, miért készült idegen notációval, s miért illuminálták Prágában? Ha viszont lényegében cseh kódexről van szó, milyen úton-módon került Magyarországra, s lett az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár gyűjteményének része? Ezekre a kérdésekre a kódex keletkezéstörténetének áttekintése és tartalmának elemzése talán válaszokat kínálhat. A jelen írásban elsősorban az érdekesebb utólagos bejegyzések bemutatására összpontosítunk, a kódex keletkezésének történeti háttéréről, eredeti rétegének sajátosságairól csak annyit közlünk, amennyi a marginálék értelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges.

Az Ulászló-graduáléhoz hasonló díszkódexek megrendelője csak olyasvalaki lehetett, akinek ehhez megfelelő anyagi források álltak rendelkezésére, tehát egy uralkodó, arisztokrata vagy magas rangú egyházi személy. Közvetett és közvetlen bizonyítékok alapján bizonyosnak látszik, hogy a kézirat II. Ulászló tulajdonát képezte. Erre mutat a kódex borítójának eredeti része, amelyen mind a kétfarkú cseh oroszlán, mind a lengyel sas jelképe azonosítható, s amely Berkovits Ilona feltételezése szerint eredetileg a magyar címet is tartalmazhatta. (3. *fakszimile*)⁶ Az is elképzelhető, hogy maga a megrendelő is Ulászló volt. A magyarul és latinul alig beszélő király a számára szokatlan budai közegben szükségét érezhette, hogy korábbi cseh környezetéből származó segítőkkel vegye körül magát. Mind káplánja, mind apródjai csehek voltak, s Budán cseh kancellária is működött. A történeti körülmények azonban más magyarázatot is megengednek. Az egyik legfrissebb feltételezés szerint talán Ulászló nem a megrendelő volt, hanem a megrendelés címzettje.⁷ Elképzelhető, hogy a megrendelő ajándéknak szánta a kódexet a király fia, II. Lajos cseh királlyá koronázása alkalmából 1509-ben. A Prágában lezajlott aktus celebrálója Thurzó Szaniszló, Olmütz püspöke volt, aki szoros kapcsolatot ápolt Ulászlóval.⁸ Elképzelhető, hogy a könyv megrendelője ő vagy családja volt, s a kódex cseh jellege az alkalmossal összefüggő tudatos választás eredménye.

⁶ BERKOVITS: *i.m.* 348.

⁷ KÖRMENDY Kinga: „Ulászló-graduale. Kérdések és lehetséges válaszok”. (megjelenés alatt.) Ez esetben természetesen felvetődik a kérdés, miért nem találunk a kódexben erre történő utalást. Ld. uo.

⁸ Vö. MIKÓ Árpád: „Thurzó Szaniszló”, in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon XII. Középkor és kora újkor*. Balassi Kiadó, Budapest 2011. 44.

Az általános cseh jelleg azonban nem érvényesül minden területen. A valóban cseh kódexekhez viszonyítva például a cseh szentek aránya a kódexben viszonylag szerény: nem találjuk benne sem Adalbert, Sigismundus, Procopius, sem az ún. *Quinque fratrum* ünnepét. A cseh szenteket egyedül Szent Vencel és Szent Ludmilla (Vencel nagyanyja) képviseli, mindkettejük ünnepe nélküli azonban a saját tételeket; ellentétben a cseh és lengyel kódexekkel. Míg Ludmilla jelenléte fontos, Vencel ünnepe, ráadásul a *commune sanctorum*-ból vett tételekkel, a magyar forrásokban is megtalálható. Ugyanakkor kimondottan cseh jellegzetesség a szekvencionále *Christe tui praeclari* tétele, amelyet a cseh források Szent Vencel ünnepéhez kapcsolnak.⁹

Ha a megbízó (vagy szerkesztő) jelezte, mit nem szükséges átvenni a cseh dallamkészletből, arra vonatkozóan is határozott elképzelésekkel kellett rendelkeznie, hogy a kódex feltételezett rendeltetési helye milyen részletek beillesztését kívánja meg. Mindenesetre a forrásban több magyar jellegzetességet találunk, amelyek jelenléte egy cseh kódexben mindenképpen szokatlan volna. A nagyszombati litániában pl. a magyarországi szentek, Adalbert, Gellért, István, Imre és László is szerepelnek, s ugyan nem a szanktorále megfelelő helyén, de a szekvencionále alaprétégeiben (tehát nem utólagos hozzáadásként) saját Alleluját és szekvenciát találunk Szent István és Szent Imre ünnepére.

Ugyanakkor a saját tételek közelebbi vizsgálata alapján nem egyszerűen különböző hagyományokba tartozó források valamiféle kombinálásáról, hanem annál nagyobb fokú kreativitást igénylő eljárásról van szó, hiszen közülük egyedül a *Corde voce mente pura* István-szekvencia egyezik meg a magyar forrásokban azonos funkcióban használt tétellel. Az István-Alleluja e formájában magyar forrásokban ismeretlen, ám dallama egy szélesebb körben (így nálunk is) ismert Alleluja (*Salve dulcis O Maria*) dallamának és egy eddig máshonnan elő nem került verses István-szövegnek a kombinációja. (1. kottapélda)¹⁰ Hasonló az *Ave flos nobilium* Alleluja esete: szövege feltehetőleg magyarországi eredetű, és a XIII. században készült a Szent Imre-zsolozsma Magnificat-antifónája számára. Allelujaként nálunk ismeretlen volt, dallamként nem: a felhasznált *O Maria rubens rosa* Alleluja-dallam igen népszerű volt a közép-európai régióban és különösen Csehországban. (1. kottapélda)¹¹ Nemcsak az Alleluja dallama volt kelendő a térségben, hanem annak dūr jellegű, *E* moduszú, modern dallamosága is. Talán ez is szerepet játszott abban, hogy a magyar hagyomány részét képező *Stirps regalis* szekvencia *D* moduszú dallamát az Ulászló-graduáléban

⁹ Ezt a tételt egy másik, nem a központi esztergomi hagyományhoz tartozó, periférikus kódexben, a Szepesi graduáléban is megtaláljuk (SK-Sk Ms. Mus. 1, f33v).

¹⁰ Karlheinz SCHLAGER (ed.): *Alleluia-Melodien II: ab 1100*. Bärenreiter, Kassel, etc. 1987. 413, 756. SZENDREI Janka szerint a szöveg általános tartalma nem zárja ki, hogy a szöveg modellje más szentekre alkalmazva ismert volt a cseh hagyományban, „A Szent-István alleluják dallamai”, in *Zenatudományi Dolgozatok* 1989. MTA Zenatudományi Intézet, Budapest 1989. 17. Ugyanő a magyarországi gyakorlatból származónak véli a dallamot. Erre semmi bizonyíték nincs, s az Ulászló-graduále transzpozíciója pl. a hazai feljegyzésekben ismeretlen.

¹¹ SCHLAGER: *i.m.* 351, 727.

az előző Allelujáéhoz hasonló stílusú E moduszú dallam váltotta fel. (1. kottapélda) Összefoglalva: ha igaz, hogy a megbízó kedvéért a kódex összeállítója mellőzött bizonyos cseh jellegzetességeket, az is kétségtelen, hogy a magyar összetevők alkalmazását illetően következtlenül, illetve „kreatívan” járt el, aminek következtében a magyar gyakorlatra való utalás szimbolikus maradt.

f338

Al - le - lu - ia. V. Quem cae - le - stis etc.

f341

Ave, flos nobilium, rubens mundi rosula

f251

O Ma - ri - a, rubens ro - sa, deli - ca - tum li - li - um

Bakócz Graduale, f. II/227

Stirps regalis, proles regis, imitator verae legis, vera dedit gaudia

f341

Stirps regalis, proles regis, imitator verae legis, vera dedit gaudia

1. kottapélda. Saját tételek Szent István és Szent Imre ünnepére.

Egy liturgikus kódex esetében döntő kérdés, hogy milyen viszonyban áll a gyakorlattal, valamilyen hagyománnyal. Az Ulászló-graduáléről nem dönthető el, hogy kizárólag reprezentatív, szimbolikus műtárgynak tekintették-e vagy rendszeres használatra szánták, például a budai udvari kápolnában.¹² Ha az utóbbi feltevés az igaz, akkor a mindennapi praxishoz kapcsolódó összetevők, elsősorban a dallamok, dallamalakok maguk árulhatják el leginkább, milyen hagyományt kívántak rögzíteni a kódex összeállítói. Ennek a kérdésnek a megválaszolása olyan módszeres összehasonlító vizsgálatokat igényel, amelyek bemutatása meghaladná a jelen írás kereteit. Az eddigi elemzések fényében azonban összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a rendszeres dallamkészlet szinte egyetlen jellegzetes, összehasonlításra alkalmas pontján sem találjuk az

¹² SZENDREI Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1981. 41; KÖRMENDY: *i.m.*

esztergomi hagyományra jellemző változatokat (tételválasztásokat, dallamvariánsokat), s a *notator-compiler* szinte minden esetben olyan (cseh, morva?) mintapéldányok változatait vette át, amelyek egyébként egy általános közép-európai normához igazodtak. Mindennek alapján úgy tűnik, a megrendelés biztosan nem a magyarországi énekhagyomány és a cseh könyvművészet valamilyen kombinációjára irányult. Ugyanakkor nem is egy cseh kódex importjáról van szó egy olyan király részére, aki inkább volt cseh, mint magyar. Úgy tűnik, a szándék inkább az egyértelmű irányultságot tükröző, jellegzetes összetevők mellőzése volt egy olyan „semleges” kódex létrehozása érdekében, amelyet többféle környezetben is használhattak, ha a használat kérdése egyáltalán komolyan felmerült. Ez magyarázhatja a cseh szentek és saját tételeik elhagyását, s a „magyar” vonások ambivalens, részleges és szimbolikus beillesztését.

Amint az első példa jelezte, a kódex utótörténete legalább olyan érdekes, mint keletkezéstörténete, s a későbbi használat jelei olykor markánsabban igazítanak el a követett gyakorlatot illetően, mint az alapréteg. Vajon, hol és mikor keletkeztek ezek az utólagos bejegyzések, módosítások? Ha a kódex valóban a budai udvar tulajdona volt, onnan bizonyosan el kellett kerülnie 1541 előtt, máskülönben vagy Konstantinápolyba került volna hadizsákmányként vagy Buda felszabadítása után —sok más hasonló kincssel együtt— Bécsbe. A XIX. század kezdetétől azonban a kézirat már az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár gyűjteményében volt. Kérdés, hol őrizték közben, s mi történt vele a török támadás idején.¹³ A marginálék, utólagos tételbejegyzések —amelyek tanúsága szerint a kódexet valaki vagy valakik a XVI. század második feléig használták, gondozták, módosították— talán valamelyes fényt vetnek ezekre a kérdésekre is.

Némelyikük lapszéli instrukció, amely módosítja egyes tételek ünnephez rendelését, vagy olyan információval szolgál az adott hely értelmezését, pontos megvalósítását illetően, amely egyébként nem volna magától értetődő. Feltételezhető, hogy az ilyen típusú beavatkozások gyakorlati természetűek voltak. Az egyik Kyrie és Gloria-párhoz eredetileg a *De martyribus* meghatározás kapcsolódott (f271), amely a közép-európai és cseh forrásokban teljesen szokványos. A két marginále az eredeti funkciót így módosította: *De apostolis* és *In Adventu*. A helyzetet az esztergomi források teszik érthetővé, amelyekben 1) a két dallam soha nem szerepel ugyanabban az ordinárium-formulában, 2) egyiküket sem használták a mártírok miséjében, hanem a Kyriét az apostolok ünnepein, a Glóriát pedig ádventben. Hasonló példát képvisel a karácsonyt követő időszak Mária-miséjéhez megadott utólagos lapszéli információ: *Kyrie Laetabundus usque Purificationem...* (f40, 4. fakszimile) Az előző esethez hasonlóan a bejegyző esztergomi jellegzetességet juttatott érvényre. Az egyébként széles körben ismert *Laetabundus exsultat fidelis chorus* szekvencia Kyrie-adaptációja csak

¹³ Körmendy Kinga plauzibilis feltevése szerint II. Lajos az esztergomi káptalannak adományozhatta az 1526-ban elkönfiskált egyházi javak fejében.

magyar forrásokból ismert, s a fenti időszak (karácsonytól február 2-ig) állandó tételeként való alkalmazását az Esztergomi ordináriuskönyv is rögzíti.¹⁴

A beillesztett zenei részletek, teljes tételek azonban ennél összetettebb képet mutatnak. Ezeket eltérő időpontban rögzítették, s jól láthatóan különböző írással és notációval. Míg a tanulmány első példájában esztergomi neumákat láthattunk, más bejegyzések a magyar és metzigót dallamírás különféle ötvözeiteitől a tipikus metzigóton át a cseh notáció afféle kurzív, használati változatáig terjednek. Mindennek érzékeltetésére az alábbiakban két példát mutatunk be.

Egyikük egy Alleluja, amelyet a kódex első lapjaira feljegyzett s egyébként a cseh hagyományból származó tételleket is tartalmazó rész után üresen maradt helyre írtak be a magyar-metzigót keverékírás egy kurzív változatával. (f10, 5. *faksimile*) Az *Ab arce siderum* (vagy ahogy a hangok elosztása sugallja: *siderea*) kezdetű tétel egy verses és tropizált Alleluja, amely közép-európai források egy egészen szűk körében terjedt el, Schlager Alleluia-összkiadása¹⁵ szerint csak prágai kódexekben fordul elő (ez nem mindig perdöntő, de jelzésértékű lehet). Bár a katalógus forrásanyagában az Ulászló-graduále is szerepel, ennél a tételnél Schlager nem említi, nyilván utólagos volta miatt. Saját adataim szerint a dallam lengyel forrásokban is megtalálható, annyi azonban bizonyos, hogy ismertsége szűk körre korlátozódott. Mivel a központi esztergomi forrásokból ez az Alleluja hiányzik, kézenfekvő a feltételezés, hogy az Ulászló-graduáléba kerülése a cseh kapcsolatokkal függ össze. A valóság azonban ennél összetettebb. Schlager kommentárja jelzi, hogy a rímes versnek legalább kilenc változata fordul elő a szöveg hosszát és elrendezését illetően, s a szövegrészekhez társuló dallam sem mindig azonos. A következő táblázat eszerint mutatja a különböző eseteket. (1. *táblázat*)¹⁶ Nem az a meglepő, hogy az Alleluja egy krakkói, illetve több késői és periférikus magyarországi forrásban is felbukkan, sokkal inkább az, hogy az Ulászló-graduále dallamalakja egyedül egy másik magyar forrásával, az ún. Futaki-graduáléval azonos. Ha tehát a dallam maga nem is magyar (hanem talán cseh) eredetű, a sokarcú kéziratba kerülésének közvetlen forrását a magyar művelődéstörténeti hagyomány közegében kell keresnünk.

A kódex utolsó és eredetileg üres oldalán egy utólag feljegyzett Alleluját találunk Szentháromság vasárnapjára, majd utána a már hivatkozott *Laetabundus* Kyriét. A bejegyzés viszonylag késői humanista szövegírással és —meglepő módon— a cseh notáció egy változatával készült. (f396^v, 6. *faksimile*) A margón található megjegyzés szerint a két tételt egy bizonyos Michael Heyggl succentor rögzítette 1569-ben: „per me Michaellem Heyggl succentorem anno Domini 1569 [...]” A hangjegyzés nem utal gyakorlott notátorra, sokkal inkább olyasvalakire,

¹⁴ *Ordinarium Strigoniense*. Velence 1520. (RMK III. 238.), f19. Kiadás: *Ordinarium Strigoniensis impressum pluries Nurenbergae, Venetiis et Lugduni annis Domini 1493–1520* (RMK III *Suppl.* I 5031, RMK III 35, 134, 165, 166, 238), ed. Nicolaus Stephanus FÖLDVÁRY [Miklós], Budapest, 2009, (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova XVI/Monumenta Ritualia Hungarica I). 30.

¹⁵ SCHLAGER: *i.m.* 5, 577.

¹⁶ A táblázat Schlager kommentárja és a nála nem szereplő további források adatai alapján készült.

aki egy későbbi időpontban utánaozni kívánta a kézirat eredeti írását. Annál meglepőbb, hogy a gondosan imitált cseh hangjegyírást *par excellence* magyar jellegzetességek lejegyzésére használta. Mivel a Szentháromság ünnepi miséje Európa-szerte egységes volt, nemigen találunk olyan forrást, amelyben ezen a helyen ne a *Benedictus es Domine* Alleluja állna. Kivételt képeznek az esztergomi források, amelyek egy másik, *Honor virtus* kezdetű tételt alkalmaznak helyette. A bejegyzés tehát a kódex utótörténetének legellentmondásosabb példái közé tartozik: tipikusan magyar tételek beillesztését tipikusan cseh notáció alkalmazásával.¹⁷

Forrás	Szerkezet		
CZ-Pn XII A 23 (Pilsen):	I-II-1, 2, 3, 4	- III-IV-5, 6, 8	- V-VI
CZ-Pn XIII A 2 (Vyskytná):	I-III-IV-1, 4	- V-VI(1)-3, 9	- VII-VIII
CZ-Pa Ms K Vš. 376 (Prága):			
Cz-Pn XVI B 15:	I-II-1, 2, 3, 4	- III-IV-5, 6, 7, 8	- V-VI (Cseh kancionále)
A-Wn-15501 (Kutna Hora):	I-II-III-IV-1, 4	- V-VI (1)-3, 9, 5, 7, 6, 8	- VII-VIII
PL-Kk Ms 45 (Krakkó):	I-II-1, 2, 3, 4	- III-IV-5, 6, 7, 8	- V-VI
Futaki Gr:	I-II-1, 2	- III-IV-3, 4	- V-VI+
Ulászló Gr:	I-II-1, 2	- III-IV-3, 4	- V-VI+
Kassai Gr:	I-II-1, 2, 3, 4	- III-IV-5, 6, 7, 8	- V-VI+
Brassói II. Gr:	I-II-1, 2, 3, 4	- III-IV-5, 6, 7, 8	- V-VI+(var)
Patai Gr:	I-II-1, 2 [3, 4	- III-IV-5, 6, 7, 8	- V-VI+]
Szántó Gr:	I-II-1, 2, 3, 4	- III-IV-5, 6, 7, 8	- V-VI+

1. táblázat. Az Ab arce siderea Alleluja különböző formái.

Az egymással nem mindig egybehangzó megfigyelésekre legalább két magyarázat kínálkozik: az egyik szerint a kiegészítések nemcsak különböző időpontban, de eltérő környezetben történtek; a másik szerint a kéziratot olyan helyen használták, amely alkalmasnak tűnt a különböző kulturális hatások keveredésére. E keveredés éppúgy érinthette a zenei repertoár ismeretét és a dallamok liturgikus rendjét, mint a különböző kézírások és notációk használatát. Egyes elképzelések szerint, amikor az esztergomi érsekség és káptalan a török invázió elől Nagyszombatba települt, az átmenekített javak része volt az Ulászló-graduále is. Talán nemcsak menekítették, hanem használták is, amint a *succentor* megjelölés sugallja, talán a káptalani iskolában. Ha ezt elfogadjuk, marad a kérdés: mi szűkség volt egy egészében véve idegen kódex használatára és korrekciójára. Mindenesetre nemcsak a kódex keletkezéstörténete, hanem utóélete is bővelkedik talányokban. A későbbi kiegészítések egy kevert művelődéstörténeti közeg lenyomatát adják, s olyan könyvtörténeti érdekességet eredményeznek, amely több liturgikus hagyomány jellegzetességeit egyesíti magában.

¹⁷ Az Alleluját a már említett, s ugyancsak magyar sajátosságnak tekinthető *Laetabundus* Kyrie feljegyzése követi. Egyébként nem ez az egyetlen hely a kódexben, ahol a *succentor* otthagya a keze nyomát: a kyriáleban üresen maradt helyen (f280) ugyanezzel az írással egy Sanctus–Agnus dallampárt találunk, nyilvánvalóan azért, mert a Sanctus a főszövegben egy másik Agnus Dei-vel szerepel.